

Мосов С. П.,

*заступник директора Державного підприємства «Український інститут промислової власності»
з інформаційно-технічного забезпечення експертизи,
заслужений діяч науки і техніки України,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки,
доктор військових наук, професор*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У СИСТЕМІ ОСВІТИ І НАУКИ (на прикладі Черкаського державного технологічного університету)

Не є секретом той факт, що економіка, яка раніше базувалася тільки на бетоні та залізі, під впливом змін у формуванні ринкових відносин на міжнародній арені поступово замінюється на економіку, засновану на ідеях і знаннях, у рамках якої інтелектуальний капітал стає однією з вагомих цінностей.

Всеосяжна технічна революція торкнулася багатьох галузей, насамперед інформаційних і телекомунікаційних технологій, біомедичних досліджень і розробки нових ліків, цифрових технологій, високоефективних матеріалів і штучного інтелекту.

Усе це свідчить про отримання людством нових інструментів формування світової економіки, багато з яких мають нематеріальні переваги, які не існували раніше, але нині сприймаються як такі, що мали бути завжди. Компанії вже більше не можуть без них ефективно функціонувати, а їх наявність забезпечує конкурентні переваги, у зв'язку з чим їх вважають активами. Таким чином, вимоги сучасного виробництва та рівня конкуренції вивели на перший план головну й дуже важливу якість виробничої сили – її інтелект, з одного боку, а з іншого – знання та інформацію як основні стратегічні ресурси економічної діяльності.

Аксіомами сьогодення стали такі відомі висловлювання, як: "найслабшого з'їдають" і "треба бігти швидше, щоб залишатися на місці".

У сучасних умовах відбувається перехід розвинених країн світу від економіки індустріального типу, ефективність якої будується на використанні капіталу, до постіндустріальної економіки, ефективність якої визначається розвитком і використанням теоретичного знання. На перше місце вийшли галузі, безпосередньо засновані на використанні досягнень фундаментальної науки, інформації та знань. Про це свідчить передусім колосальний розвиток

і пріоритет в економіці розвинених країн таких галузей, як біотехнології, програмне забезпечення, генетика, біохімія та інші.

Порівняння компаній індустріального та постіндустріального характеру переконливо свідчить про те, що, базуючись на сучасних інформаційних технологіях і унікальних здібностях співробітників, компанії "нової економіки", маючи мінімальну кількість зайнятих, абсолютно не порівнювану з великою кількістю зайнятих на індустріальних гігантах, можуть порівнятись з ними й навіть переважити їх за сумою капіталізації.

При цьому постає логічне питання, яку ж роль у світовому просторі грає наша країна в умовах сьогодення. На жаль, Україна нині перетворилася, з одного боку, на експортера інтелекту в провідні в економічному відношенні країни світу, а з іншого, активно підтримує виробництво товарів і комфортні умови для існування й подальшого розвитку інтелекту в цих країнах шляхом купівлі різноманітних товарів, у яких реалізовані об'єкти інтелектуальної власності.

Якщо говорити про Україну, то щодо її інтелектуального потенціалу формуються серйозні стратегії. Їх сьогодні як мінімум дві. Перша – з боку розвинених країн. Суть цієї стратегії полягає в тому, щоб знизити кількість і якість інтелектуальних ресурсів України за рахунок переманювання кваліфікованої їх частини за межі нашої держави. Способи реалізації цієї стратегії будь-які – від встановлення квот на запрошення фахівців наукоємних спеціальностей, пропозиції навчатися за кордоном для найпідготовленіших студентів до різноманітних підходів щодо переманювання висококваліфікованих фахівців. Важливо, що наявна в Україні система підготовки фахівців з вищою освітою за рахунок бюджетних коштів практично не піддається критиці західними політиками. За роки економічних реформ не було пропозицій і грантів з боку міжнародних фінансових організацій, які були б стурбовані реформуванням системи професійної освіти в Україні на ринкових принципах, за винятком фонду Сороса, який цілеспрямовано функціонував з метою виявлення наукових напрямів і шкіл.

Інша стратегія – це зниження рівня інтелектуального потенціалу загалом. Так сьогодні можна охарактеризувати внутрішню ситуацію в Україні: значна частина населення працездатного віку не має можливості вкладати фінансові засоби в підтримку власного здоров'я, у розвиток і навчання дітей у навчальних закладах, оскільки за статистичними даними близько 70 % населення мають низький прожитковий рівень.

Незважаючи на те, що поняття "інтелектуальна власність" включає в себе патенти, свідоцтва на знаки для товарів і послуг, професійні секрети "ноу-хау", свідоцтва на твір та інше, концентрувати увагу доцільно саме на патентах. Патент – це основне джерело операцій з інтелектуальною власністю у світі. За деякими оцінками фахівців, світовий ринок патентів і ліцензій досить великий. Провідними гравцями на цьому ринку є США, Японія та Європейський союз. Саме на них припадає майже 90 % усіх отриманих роялті. А це – понад 120 млрд. дол. США.

Для України досягнення такого рівня поки ще залишається мрією. Ситуація, що склалася в нашій країні за останні роки з патентуванням винаходів і корисних моделей, проілюстрована на рис. 1. Черкаська область, на жаль, в аутсайдерах. Водночас в останній час спостерігається позитивна тенденція – кількість патентів у регіоні зростає, що зумовлено, як показує аналіз, певною мірою активністю Черкаського державного технологічного університету (далі – ЧДТУ) у цьому напрямі.

Рис. 1. Середня активність у поданні заявок на винаходи та корисні моделі за 2010 – 2013 рр. за регіонами порівняно з 2009 р.

Саме університети, за світовим досвідом, будучи на передових позиціях у питаннях освітньої діяльності та науки, призначені для розвитку в

студентів творчого мислення й формування в них здатності до інтелектуальної діяльності!

Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 схвалена Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (далі – Стратегія). Як добре всім відомо, ключовим завданням освіти у XXI ст. визначено розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє!

В умовах наявних труднощів і ризиків метою Стратегії вважається підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства та економіки. При цьому звертається увага на те, що Стратегія повинна формуватися адекватно вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить стійкий рух і розвиток України в першій чверті XXI ст.

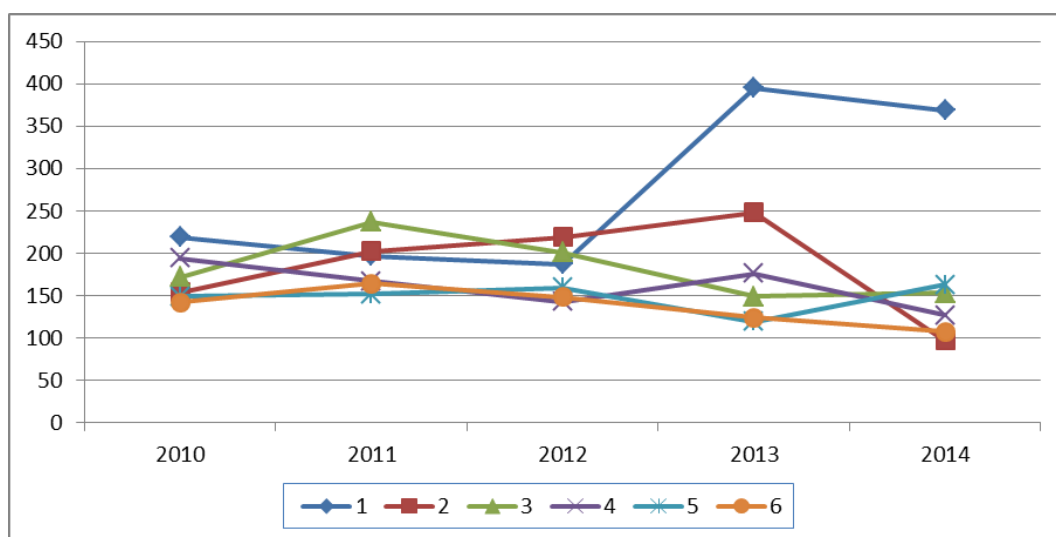
Виходячи з положень Стратегії, слід наголосити, що перехід до постіндустріальної цивілізації пов'язаний, насамперед, з оригінальним використанням знань та інших ресурсів. А для цього потрібне не абияке, а саме авторське, особисте креативне мислення!

У постіндустріальному суспільстві традиційний процес праці має замінюватися творчістю. Здатність до творчості властива, як показує досвід, не всім працівникам, навіть за наявності в них достатнього рівня інтелекту. Крім особистої обдарованості, творчій людині слід мати ще декілька обов'язкових якостей. По-перше, здатність до творчої діяльності підкріплюється в сучасних умовах досить високим рівнем освіти. По-друге, у творчої людини має бути сформована культура творчого мислення. По-третє, творча людина повинна мати відповідний багаж міжпрофесійних знань, умінь і навиків, які прямо не належать до її професійних обов'язків, тобто духовний, культурний та інтелектуальний потенціал. Саме такий запас знань і навиків, моральних і психологічних якостей, на думку провідних фахівців світу, дає можливість працівнику творити вільно в повному сенсі цього слова.

Завдяки схваленню Стратегії та прийняттю Закону України “Про вищу освіту” вдосконалено парадигму вищої освіти в Україні, зроблений якісно новий крок у справі модернізації національної освіти. Це має позитивно вплинути на створення умов для формування нової генерації винахідників і творців, а також конкурентоздатних на світовому рівні інноваційних рішень, і буде сприяти подальшому розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні.

Яку ж ситуацію ми маємо сьогодні з інтелектуальною власністю у вищих навчальних закладах України і передусім в університетах? Щоб відповісти на це запитання, достатньо проаналізувати нинішню статистику з урахуванням даних за попередні роки.

Як показує аналіз динаміки винахідницької активності, до складу ВНЗ (рис. 2), які подають більше ніж 100 заявок на винаходи та корисні моделі, потрапили: Національний університет харчових технологій; Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний університет біоресурсів і природокористування України; Національний медичний університет імені О.О. Богомольця; Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут" і Вінницький національний технічний університет.

- 1 - Національний університет харчових технологій
- 2 - Східноукраїнський національний університет імені В. Даля
- 3 - Національний університет біоресурсів і природокористування України
- 4 - Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
- 5 - Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"
- 6 - Вінницький національний технічний університет

Рис. 2. Динаміка винахідницької активності ВНЗ України

При цьому слід зазначити, що вищенаведені університети є лідерами протягом останніх п'яти років. До групи лідерів у різні роки потрапляли Одеська національна академія харчових технологій (2011 і 2012 роки); Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут" (2011 рік) і Київський національний університет технологій та дизайну (2010 рік). Разом з вищезазначеними

університетами значну активність виявляють ще 26 вищих навчальних закладів, у тому числі ЧДТУ.

Університетами подаються переважно заявки на корисні моделі і в значно меншому обсязі – на винаходи.

Статистика з патентування ЧДТУ проілюстрована в табл. 1 і табл. 2. Стабільна активність простежується щодо патентування корисних моделей, і дуже слабка позиція щодо патентування винаходів. При цьому слід звернути увагу на те, що корисні моделі не проходять кваліфікаційну експертизу і вже зараховуються Державною атестаційною комісією Міністерства освіти і науки України лише в якості апробації.

Таблиця 1

Кількість зареєстрованих охоронних документів

	2010	2011	2012	2013	2014
Усього патентів	17	17	13	13	7
Патентів на корисну модель	16	16/52	13/26	13	7
Патентів на винахід	1	1	0	0	0

Таблиця 2

Кількість чинних охоронних документів

	Станом на 31 грудня				
	2010	2011	2012	2013	2014 (на 30.11)
Усього	38	38	35	27	33
На винаходи	2	3	3		
На корисні моделі	36	35	32	27	33

Як випливає з табл. 1, до ресурсів університету віднесено більше патентів. Дані щодо їх кількості наведені синім кольором. Різниця – це кількість патентів, майнові права на які належать не ЧДТУ, а приватним особам. У зв'язку з цим такі патенти не можуть вважатися ресурсами університету. Більш того, ресурсами вважаються лише чинні патенти, інформація про які за роками наведена в табл. 2.

Патентна статистика свідчить, що підтримання чинності охоронних документів за загальним напрямом "освіта" активно здійснюється протягом перших чотирьох років, що зумовлено в основному строком проведення

дисертаційних досліджень і виконання науково-дослідних робіт, у межах яких відбувається підготовка дисертацій, а не вимогами саме інноваційного процесу.

Такою є загальна картина стосовно університетів щодо їх активності та місця в справі патентування результатів своїх творчих доробків.

На фоні отриманої картини логічним є питання про сучасний погляд на університет у площині інтелектуальної власності та про можливі шляхи трансформації ВНЗ для пристосування до умов постіндустріального суспільства.

Сучасні дослідники соціально-економічного розвитку акцентують увагу на тому, що формування нової парадигми цивілізаційного розвитку, яка ґрунтується на використанні інтелекту та інновацій як стратегічних факторів соціально-економічного прогресу, потребує переосмислення низки фундаментальних теоретико-методологічних принципів і понять економічної науки. У такому контексті на особливу увагу заслуговує ідея трансформації університетів з явища соціокультурного на явище економічне. Якщо розвиток університетів в індустріальний період цивілізації відбувався в умовах зміни класичної моделі на дослідницьку, то в постіндустріальному суспільстві дослідницька модель трансформується в інноваційну.

Прикладом цьому є такі відомі університети США, як Каліфорнійський, Стенфордський, Колумбійський, Мічиганський, а також Масачусетський технологічний інститут. Ці навчальні заклади та аналогічні їм у СРСР, Європі та Японії впродовж першої половини ХХ ст. перетворилися на головних суб'єктів генерування наукових і технічних знань, здійснюючи фундаментальні дослідження на замовлення уряду або прикладні дослідження – на замовлення промислових корпорацій. Їх головна функція полягала у створенні об'єктів інтелектуальної власності та трансляції генерованих знань в освітньому процесі.

В останній чверті ХХ ст. університети активізувалися вже як суб'єкти комерціалізації створених в їхніх стінах об'єктів інтелектуальної власності. Зокрема, доходи провідних університетів США від ліцензійної діяльності порівнюються до доходів від діяльності з надання освітніх послуг. На початку ХХІ ст. щороку додатковий дохід від ліцензійної діяльності всіх американських університетів становив понад 700 млн. дол., загалом же американська економіка отримала від реалізації біля 7,5 тис. нових університетських ліцензій понад 33 млрд. дол. прибутку та майже 280 тис. робочих місць. Хіба це не є показовим прикладом для українських

університетів, які мають перейти від дослідницької до інноваційної моделі у своїй діяльності?

Саме так! Саме такою має стати найближча перспектива українських університетів! Університет треба розглядати в контексті інноваційної моделі функціонування, де ВНЗ є власником об'єктів інтелектуальної власності, реалізація яких відбувається через створення випускниками університету компаній, що виступають головними продуцентами інновацій – мають створюватися види діяльності та інноваційна продукція й послуги, невідомі раніше ні ринку, ні загалом суспільству. Відтак університет буде здатний розкрити нові горизонти соціально-економічного розвитку людства.

Відповідні кроки вже зроблені з боку Міністерства освіти і науки України. Так, наказом МОН України від 20 жовтня 2004 року № 811 запроваджено у вищих навчальних закладах вивчення навчальної дисципліни "інтелектуальна власність", а іншим наказом від 1 листопада 2005 року № 631 доручено створити підрозділи з питань інтелектуальної власності або ввести посаду (посади) спеціаліста чи фахівця (спеціалістів, фахівців) у сфері інтелектуальної власності.

Постає питання, якими є джерела інтелектуальної власності в університеті в межах навчально-виховного процесу, науково-технічної та наукової діяльності? Навантаження, наприклад, навчально-наукових працівників складається таким чином: 50 % – навчальне й по 25 % методичне та наукове. Джерелом об'єктів авторського (суміжного) права в цьому випадку є навчальна та методична робота, а джерелом об'єктів патентного права – наукова та науково-технічна діяльність.

Цікаво, яким є на сьогодні портфель майнових прав інтелектуальної власності ЧДТУ? Він складається лише з 33 патентів на корисну модель – жодного патенту на винахід. Водночас залишається невідомою ситуація з комерціалізацією об'єктів права інтелектуальної власності.

Підводячи підсумок, слід наголосити, що ЧДТУ самому залишається відповісти на запитання – якою ж має стати місія університету в найближчому майбутньому?

Завершуючи, треба звернути увагу на те, що комплексний, багатоаспектний і багатофункціональний характер інтелектуальної власності, її місце в усіх сферах економічного, наукового, культурного та соціального життя нашої країни зумовлюють, з одного боку, необхідність застосування системного підходу – як з юридичної, так і з інституціональної точки зору. З іншого боку, правильне використання інтелектуальної власності надасть

можливість досягти позитивних синергетичних результатів університетам у різних галузях і стимулювати творчу активність, інновацію й економічне зростання на благо нашої України.